

*Deák Ágnes: Suttogások és hallgatások. Sajtó és sajtópolitika Magyarországon, 1861–1867.*

Osiris, Budapest, 2018. 350 oldal.

Deák Ágnes terjedelmes, mégis lebilincselően izgalmas monográfiájáról talán nem túlzás kijelenteni, hogy számtalan fehér foltot segít majd eltüntetni a történetírás térképéről. Az 1849 és 1867 közötti két évtized ugyanis mintha kihullott volna a köztudatból, annak ellenére, hogy a történettudomány több képviselője (Deák Ágnes mellett – a teljesség igénye nélkül, és csupán a magyar historiográfiára szorítkozva – például Szabad György, Somogyi Éva, Miru György, Pap József, K. Lengyel Zsolt) is foglalkozott ezen időszak problémáival, nem is beszélve Berzeviczy Albert közel egy évszázada született monumentális monográfiájáról (*Az abszolútizmus kora Magyarországon, 1849–1865*). Ebből a majd húsz évből a köztudatban hiányoznak a felemelő pillanatok, a nagy emberek, a társadalom számára azonosulási vagy vonatkoztatási pontként szolgáló történelmi emlékjelek, és a történelmi kutatások is a magyar politikusok, értelmiségiek jelentős részének visszahúzódását emelik ki. Ennélfogva a reformkor és a dualizmus kora közé zárt időszak sokak számára ismeretlen terep lehet. S még inkább az a korabeli sajtóviszonyok világa, noha e kérdéskört is számos mű vizsgálta már (legyen itt elegendő például Buzinkay Géza publikációira, illetve a Szabolcsi Miklós nevével fémjelzett *A magyar sajtó története* II/1. kötetére utalnunk).

A szóban forgó kiadvány egy a közgondolkodásban tehát viszonylag ismeretlen, átmeneti, bizonytalanságokkal teli – és sokakra nézve nem is veszélyek nélküli – korba kalauzolja el olvasóit. Rendkívül sokatmondó és találó a kötet első borítója, amelyet a *Bolond Miska* című élclapból vett karikatúra (Bolond Miska tojástáncot jár) díszít. A kortársak is sokszor ilyen kényszerhelyzetben érezhették magukat, miközben megpróbáltak egyensúlyozni a folyamatosan változó (erő-) viszonyok közepette.

Jóllehet a borítón szereplő kép egy periodikából származik, és a kötet alcíméből is arra következtethetne az olvasó, hogy az említett korszak sajtótörténetét ismerheti majd meg, Deák Ágnes könyve nem sajtótörténet, annál sokkal több. A szerző időrendben halad az események bemutatásakor, amelynek során megismerhetjük az 1860-as évek Magyarországnak sajtóviszonyait, de azokat tág történelmi kontextusban elhelyezve. Képet kaphatunk a Habsburg Birodalom általános korabeli helyzetéről, illetve a Birodalom irányító politikai elit rendteremtési kísérleteiről, továbbá arról, milyen túlélési technikák működtek a magyar társadalomban (és ezen belül a sajtóhoz valamilyen formában kapcsolódó körökben).

A bevezető részletesen és érzékletesen ecseteli azt a sajtós politikai légkört – nevezhetjük akár vákuumnak

is –, amely az 1860-as évek elején kialakult a Habsburg Birodalomban. Az 1860–1861-ben újjáéledni látszó alkotmányosságot az 1861. évi országgyűlés erőszakos feloszlását követően ismét az abszolutizmus váltotta fel, az uralkodó és a magyar politikai elit között zajló tárgyalások megfeneklettek. A kormányzat megingott tekintélyét erélyes rendszabályokkal próbálták helyreállítani, s ezeket kiegészítendő, az alattvalók irányítására – vagy manipulálására – szolgáló eszköz gyanánt a média is kiemelt figyelmet kapott, felismerték ugyanis a sajtó jelentőségét (hadd ne mondjuk: hatalmát). Ami a 20. században revelációnak tűnt – tudniillik a tömegek irányítása a médián keresztül –, az valójában nem is volt annyira új találmány. Az 1860-as években ugyanis a Habsburg Birodalom irányítói a nyomtatott sajtó által igyekeztek meggyőzni a magyar politikai elitet a saját igazukról. Ez pedig kényszerhelyzetbe hozta a sajtó munkatársait: együttműködni vagy ellenállni, felszólalni a presszió ellen vagy hallgatni? A szerző a kötetben arra a kérdésre keresi a választ, hogyan fonódott össze a közigazgatás és a sajtó, milyen elképzelések, módszerek születtek utóbbi irányítására. Deák Ágnes zömmel eddig nem használt levéltári és kéziratos anyagokat dolgozott fel, ami csak tovább növeli a monográfia újdonságerejét. És amint azt megjegyzi, a provizórium története is megíratlan, így a kötet ezen időszak történetének feldolgozásához is hozzájárul.

Az 1860. évi októberi diploma kibocsátása után a központi kormányzati szervek súlyos dilemma elé kerültek, hiszen dönteniük kellett (volna),

milyen módszerekkel, illetve milyen rendelkezések alapján járhatnak el a sajtófelügyeleti kérdésekben. Azonban nemritkán teljes bizonytalanság uralkodott a köreikben, hiszen nem tudták, éppen melyik szabályozás érvényes, ráadásul az egyes hatóságok egymás közötti viszonya sem volt mindig szívélyes, ami sok esetben nehézkessé tette a rendszabályok érvényesítését. A gyakran egymásnak ellentmondó elvárások már csak azért is megnehezítették az egyes közegek dolgát, mert szövetségeseik, a magyar konzervatívok sem tudták megnyerni a társadalom jelentős tömegeit, így rájuk hárult volna a kormányzat szándékainak érvényesítése.

Deák Ágnes részletesen elemzi az 1861 novemberétől datálható Schmerling-provizórium különböző lépéseit, és feltérképezi az ideiglenes sajtószabályozás tárgyában született javaslatokat. Rávilágít a félhivatalos lapok szerkesztőinek bonyolult feladatára is: a kormányzat nézeteit kellett hirdetniük, ugyanakkor tekintettel kellett lenniük a nem éppen kormánybarát olvasóközönségre is, ha nem szerették volna elérni az olvasószámuk csökkenését. Azt azonban megtudhatjuk a monográfiából, hogy a kísérletezgetések ellenére is apadás következett be a kormányzatot támogató lapok és az azokat olvasók számában az 1860-as évek első felében.

A szerző részletekbe menően mutatja be két félhivatalos lap (az *Ungarische Nachrichten* és a *Sürgöny*) történetét, amelyeket a kormányzat – és maga Anton Schmerling – egyrészt a saját elképzeléseinek a társadalomban való meggyökereztetésére szánt,

másrészt sokkal rafináltabb célja is volt velük: e periodikáknak kellett volna megteremteniük a sajtó függetlenségének látszatát. A korabeli helyzet bonyolultságát jól mutatja, hogy a Schmerling-provizórium a „tiltás, tűrés, támogatás” hármasságának alkalmazásával próbált valamiféle rendet teremteni – nem sok sikerrel. Deák Ágnes e ponton ügyesen elkerüli a jelenkor-történeti párhuzamok, illetve az aktuálpolitikai felhangok bevonását az elemzésbe, noha kétségtelenül csábító lenne a mintegy egy évszázaddal későbbi „három T” ideológiáját rávetíteni az 1860-as évek törekvéseire. A kormányzat igyekezett megnyerni a magukat függetlennek hirdető sajtóorgánumokat, azoknak viszont el kellett titkolniuk ezt a kapcsolatot, ha el akarták nyerni a közvélemény bizalmát. A hatóságoknak sokféle módszerük volt a lapok szerkesztőinek „elcsábítására” – többek között titkos szubvenciók kifizetése és hivatalos hirdetések elhelyezése az adott lapban –, a szerző ezeket részletesen elemzi.

Mind a hatalom képviselőit, mind a sajtó munkatársait bizonytalanságban tartotta, hogy sosem határozták meg egzakt módon a tiltás és a tűrés közötti határvonalat, mivel maga a hatalom sem talált egyértelmű megoldást erre a bonyolult problémára. A Schmerling-provizórium formális és informális nyomásgyakorlással egyaránt próbálkozott, és a lehetséges retorziók skálája is meglehetősen széles volt (akár haditörvényszék elé is kerülhettek a renitens személyek). Deák Ágnes több lap – például a *Bolond Miska*, a *Magyarország*, *A Hon*, a *Bihar* – ellen indított sajtóper is

bemutat, és az is egyértelműnek tűnik, hogy e körülmények közepette számos lapszerkesztő, író és újságíró kényszerült kötéltnáncra. A szerző történetírói pártatlanságát bizonyítja, hogy egy olyan korabeli publicista (Kecskeméthy Aurél) munkásságát is reálsan értékeli, akit az ellenzéki-kossuthianus narratíva hatására hosszú időn keresztül árulóként bélyegeztek meg.

A kötet utolsó fejezete az 1865 és 1867 közötti eseményeket tekinti át. 1865 nyarán ugyan politikai fordulat következett be, ami miatt sokan reméltek ekkoriban szabadabb sajtót is, de gyakorlatilag semmi sem változott e téren. A kormányzat továbbra is jórészt a régi sajtótermékeket részesítette előnyben, a már jól ismert módokon. A ténylegesen szabadabb sajtót csak a kiegyezés teremtette meg, ami egyúttal felszámolta a megelőző majdnem két évtized bizonytalanságát.

Deák Ágnes az összegzésben kudarcként értékeli a provizórium teljesítményét: a magyarországi politikát nem sikerült átalakítani, viszont a kiszámíthatatlanság növekedett, ami csak tovább rontott a helyzeten. A szerző egyértelműen rámutat arra, hogy a sikertelenség egyik okát a hatalom impotenciájában kell keresni, a kormányzat ugyanis képtelen volt megoldást találni a részben saját maga által gerjesztett nehézségekre. A másik ok pedig – amely összefüggésben áll az elsővel – a magyar(országi) társadalom ellenállása volt a hatalommal szemben. Az 1849 és 1867 közötti időszakban Bécs az abszolutista eszközök alkalmazásával sem tudta áttörni a társadalmi ellenállás falait, s ennek a meddő harcnak éppen a sajtópolitika volt az egyik

színtere. A kevés kormánypárti orgánus olvasótábora meglehetősen szűk volt, és igazán nagy formátumú újságírókat sem tudott megnyerni magának a hatalom, miközben jelentős összegeket költött e rendszer fenntartására. A Habsburg-kormányzat tehát meglehetősen sokat veszített (mind anyagiilag, mind tekintélye vonatkozásában), miközben szinte semmit sem nyert a másik oldalon. Jóllehet nem a sajtópolitika volt a hatalom fő felügyeleti területe, talán nem járunk messze az igazságtól, ha kijelentjük, hogy az e téren elszenvedett kudarcok is elősegítették a bécsi politikusok ráeszmélését a kiegyezés megkötésének fontosságára (és elkerülhetetlenségére).

Deák Ágnes monográfiája precízen, részletesen, mégis olvasmányosan mutatja be az 1860-as évek egyszerűnek csöppet sem mondható magyarországi sajtópolitikáját, a háttérben meghúzódó eszméket, illetve az események néhány szereplőjét. A szerző a tőle immár megszokott módon hatalmas forrásbázissal dolgozik, s biztos kézzel vezeti olvasóját a történések labirintusában. A szöveget számtalan illusztráció – zömmel a korabeli élclapokból vett karikatúra – teszi gazdagabbá és könnyebben befogadhatóvá, ugyanakkor ezek rámutatnak arra is, hogy az 1860-as évektől kezdve mennyire felértékelődött a sajtó jelentősége és hatalma, az élclapok és a karikatúrák hogyan válhattak politikai fegyverré.

A kötet címe is találó, hiszen jól jelzi, hogy a korabeli viszonyok közepette sokan kényszerültek visszahúzódsra – vagy éppen teljes hallgatásra –, de adott esetben a némaság erősebb vád lehetett az elnyomatás ellen, mint

a replika. Deák Ágnes munkája egy olyan időszakba röpti vissza az olvasót, amikor a fegyverek helyett rendszabályokkal, újságcikkekkel, gúnyrajzokkal vívták meg a csatákat. E néhány év sajtópolitika-története is azt bizonyítja, hogy a Habsburg-kormányzat társadalmi támogatottság hiányában nem tudta érvényesíteni szándékait, s hogy az efféle kísérletek csak akkor lehetnek – átmenetileg – sikeresek, ha kellő erőt tud felmutatni a hatalom. 1867 végül elhozta a kényszerű, de reálisnak tekinthető kiegyezést, egyúttal pedig a sajtó képviselőinek fellélegzését is, mert immár ők sem kényszerültek arra, hogy tojástáncot járjanak.

*Bodnár Krisztián*